

ПРЕДШКОЛСКО ВАСПИТАЊЕ У СРБИЈИ – ПРВИХ СТО ГОДИНА

*Обданиште за одојчад и малу децу у улици Милоша Поцерца бр. 4, Београд, око 1930.
(из колекције Милоша Јуришића)*

УДК 373.21(497.11)"186/194"
373.21(497.1)"1944/1952"

Љиљана Станков
Академија струковних студија, Шабац
ljiljastankov@gmail.com

ПРЕДШКОЛСКО ВАСПИТАЊЕ У СРБИЈИ – ПРВИХ СТО ГОДИНА

Апстракт: Рад се бави институционалним предшколским васпитањем у Србији, почев од шездесетих година XIX века. Прва хронолошка целина обухвата период до 1918. и прати развој ових установа у Краљевини Србији, као и код Срба у Аустро-Угарској, на територији Војводине. Положај установа – забавишта и обданишта, у Краљевини (СХС) Југославији чини другу целину. После Другог светског рата почиње ново поглавље у развоју предшколског васпитања, које пратимо до шездесетих година прошлог века. У оквиру ове хронолошке поделе, тематске целине обухватају теоријска схватања о значају институционалног васпитања деце раних узраста, нормативни аспект, праксу предшколског васпитања и припремање стучног особља које је радило са децом.

Кључне речи: институционално предшколско васпитање, забавишта, обданишта, забавиље, васпитачи

ПОЧЕЦИ ПРЕДШКОЛСКОГ ВАСПИТАЊА У (КНЕЖЕВИНИ) КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ

О „школама за малу децу“ у Србији се сазнало путем штампане речи, у листу намењеном „ширењу корисних знања“ *Родољубац*, 1858,¹ чак четири деценије пре него што су ове установе добиле своје место у школском законодавству. Практика је такође предухитрила законско решење, за три деценије – прву „малу школу“ у Београду је отворила Јулијана Русман, пореклом из Беча, 1865. године. Била је то „Приватна школа за мушку и женску децу од 4 до 7 година старости за обучавање у читању и писању и молитви на српском

1 Аноним, „Школе за малу децу“, *Родољубац лист за распрострањивање полезних знања* 2/1858, 11–13. - Лист су уређивали и издавали Ђорђе Малетић и Владимир Вујић. Излазио је од 1. маја до 5. новембра 1858. године, једном седмично, укупно 28 бројева.

језику и почетном женском раду и васпитању уопште“.² Друга, по реду оснивања, била је „Школа малолетне дечице од две пуне до седам година“, свештеника Татомира Миловука,³ која је радила током 1867, а те исте године објављено је дело Димитрија Матића *Васпитавање мале деце*, у којем је пажњу посветио и „склоништима“ и „школама за нејаку децу“.⁴ Седамдесетих и осамдесетих година XIX века, помиње се још неколико оваквих приватних школа.⁵

О Фребеловим „дечјим баштама“ писано је и у уџбеницима за ученике учитељских школа.⁶ Назив који је код нас додељен овим установама – „дечја забавишта“, срећемо први пут 1872. у делу Сте-

- 2 Школа се налазила у Господској (данас Бранковој) улици, у теразијском кварту. Министарство просвете и црквених дела доноси решење да Јулијана Русман и даље може држати приватну школу, коју је отворила с дозвољењем од 29. октобра 1865. год. број 3047. То је одговор на њену молбу, која садржи и извештај о раду, да јој се према чл. 8 правила од 31. јула 1874. год. Бр. 3832 да дозвола. Архив Србије (АС) Министарство просвете (МПс) Ф V, 32, 1875.
- 3 Татомир Миловук, *Програм за новозаведену школу малолетне дечице од две пуне, до седам година у Београду*, (Београд: Пишчево издање, 1867). - Програм ове школе се чува у збирци Јоце Вујића у Универзитетској библиотеци „Светозар Марковић“. О овој „малој школи“ писао је Владимир Грујић, „Почетак рада на предшколском васпитању у Београду“, *Пет деценија образовања васпитача*, ур. др Борислав Станојловић, (Београд: Виша школа за образовање васпитача, 1998), 257-263.
- 4 Димитрије Матић, *Васпитавање мале деце* (по проф. Рику и још неким писцима), II део, 1867. О предшколском васпитању у Србији до Првог светског рата, писали су: Владета Тешић, „Предшколско васпитање (забавишта) у Србији до 1914. године“, *Зборник за историју школства и просвете* 18 (1984), (Љубљана), 7-33 и Арсен Ђуровић, *Модернизација образовања и Краљевини Србији 1905-1914*, (Београд: Историјски институт, 2004).
- 5 Школа Јустине Дубец, у кварту варошком, на Топличком венцу. /Извештај о приватној школи, од 2. марта 1875. год. АС, МПс, ФXIV, 78, 1875. У теразијском кварту – Забавна школа Христине Хајдил у Ломиној улици и Приправна дечја школа Франциске Грац у Балканској, које су радиле без одобрења надлежних просветних органа. За Јелену Краљевачкову, која је у Абацијској имала Приправну школу за децу, о решењу министра просвете за држање школе, у извештају стоји: „Вели да има, но није га поднела на увиђај.“ У потпису старешина кварта теразијског, М. Симић. АС, МПс, Ф XII, 105, 1887. Две школе на Дунавском крају - Извештај Ср. С. Стојковића, професора I Београдске гимназије Министарству просвете о приватним школама на Дорћолу, од 10. јула 1889. год. АС, МПс, Ф-42, 26, 1894.
- 6 Милан Ђ. Милићевић у *Историји педагогије* (1871), коју је препоручио и ученицама Више женске школе; др Војислав Бакић у делу *Наука о васпитању*, II књига: *Примењена наука о васпитању* (1878) и *Посебна педагогија с нарочитим обзиром на гимназијску методологију* (1901) која је првенствено била намењена слушаоцима Филозофског факултета Велике школе и у делу Петра Деспотовића *Историска педагогика за учитеље и учитељице српских народних школа* (1902).

вана Д. Поповића, професора прве Мушке учитељске школе у Кнежевини Србији, објављеном са циљем да се користи као уџбеник за методику.⁷ Сам назив указивао је на њихов основни задатак и метод рада – забављање деце, из чега је изведен и назив занимања – „забавиља“.

Педагог Јован Миодраговић је аутор чланака „Једно необрађено васпитно поље“ (1897), у коме упознаје читаоце да је „ретка просвећена земља у Јевропи па и ван Јевропе“ у којој нема читав низ „дечјих башта“ или „забавишта“.⁸ Истовремено се залаже за отварање школа у којима би се припремале забавиље.⁹ Његова иницијатива, као референта за наставу Министарства просвете и црквених послова, имала је у знатној мери утицаја при доношењу *Закона о народним школама* 1898, па се у њему први пут помињу забавишта. Народне школе деле се на ниже и више: ниже чине забавишта и основне школе, мушке и женске, а више народне школе су грађанске (односно продужне) за мушку децу и девојачке школе. Забавиштина је одређен задатак „да забавом поучавају децу, мушку и женску, у узрасту од навршене 5 до 7 године и да их припремају за учење у основној школи“. На основу овог закона, 28. новембра 1899,¹⁰ прописан је први Програм рада у забавишту.

У Закону о народним школама из 1904, народне школе деле се на: забавишта, основне и продужне школе. У забавишту се васпитавају деца од четири до седам година. Остале одредбе у погледу забавишта се нису мењале. Новину представља обавезно отварање приправних разреда за децу којој српски није матерњи језик, у местима где нема забавишта.

7 *Рад у школи (методике) за ученике учитељске школе и учитеље основних школа* по Карлу Керу, превео и прерадио Стеван Д. Поповић, (Београд, 1872), Поглавље V Техничке вештине, 3. Певање, 516.

8 Јован Миодраговић, „Једно необрађено васпитно поље“, *Просветни гласник*, 1897, 146.

9 Свој рад је сепаратно објавио и као књижицу упутио својим сарадницима, Женском друштву у Београду (основаном 1875) и општинама, да подрже предлоге за отварање забавишта и помажу забавиљама у добијању локала или на други начин. Педагошки музеј, Фонд Јована Миодраговића, Допис управе Београдског женског друштва Миодраговићу, упућен у знак захвалности за поклоњених 20 примерака, 29. маја 1897. год.

10 Сви наведени датуми су до 1919. године по јулијанском календару.

Прво државно забавиште у Србији отворено је у Београду, 1902. године.¹¹ У периоду до Првог светског рата, није постојао велики број забавишта. Било их је у Београду, на више места (на Савинцу, на Теразијама, Врачару, Палилули, у Савамахали, на Дунавском крају, при Немачко-српској школи Евангелистичке црквено-школске општине),¹² у Нишу, Шапцу, Зајечару, Обреновцу, Крушевцу, Крагујевцу, Бору. Оснивају се и хуманитарна друштва која су такође била ангажована у области заштите деце раног узраста: Материнско удружење (1906), које се у свом Дому на Западном Врачару прихватало старања о деци од периода одојчета до седме године ако о њима нема ко да брине,¹³ Друштво „Српска мајка“ (1911), Чувалиште „Света Јелена“ (1912).

Критикујући просветне власти Димитрије Ј. Путниковић, учитељ и управитељ Школског музеја у Београду, пише: „Дечја забавишта, приправни разреди и продужне школе, како по пређашњем, тако и по садањем закону годинама су чекали да их неко организује и уреди. А нема ко то да учини. Нико нема спреме за то. Ни они који су се школовали на страни нису ово проучавали... А и други, што знају о овим школама, то је више теоријски и онако уопште; детаљно и практички не.“¹⁴

Припремање будућих учитељица у (Кнежевини) Краљевини Србији одвијало се у Вишој женској школи у Београду (основаној 1863) и Крагујевцу (1891). Очекивало се да ће отварањем женских учитељских школа, такође у Београду (1900) и Крагујевцу (1903), Србија добити спремније учитељице и забавиље.

11 Управитељка је била Јелисавета Поморишац (рођена у Белој Цркви). У Београду је завршила Вишу женску школу са одличним успехом, 1898. Затим је провела две године као учитељица у Вежбаоници и положила државни учитељски испит. На стручно усавршавање послата је 1901. да би у Лајпцигу у Фребеловом учитељском семинару слушала предавања. По завршетку семинара, боравила је у Дрездену, Берлину, Прагу, Бечу и Пешти, упознајући се са тамошњим заводима за предшколску децу. Подаци су преузети из листа *Српска везиља*, бр. 3 за 1903. годину, који је излазио у Вршцу.

12 Забавиште је почело са радом 1885, већ годину дана по оснивању школе.

13 Основало га је једанаест жена: др Драга Љочић (прва жена лекар у Србији), Јелена К. Ризнић, Јела Стокић, Милева Барловац, Милева Џеваировић, Мила Јовановић, Наца С. Стефановић, Сара Д. Карамарковић, Софија Љ. Ивановић, Смиља Б. Ристић и Христина Јовановић, које су, већином, биле чланице и других женских хуманитарних друштава. Никола Петровић, „Материнско удружење“, *Дете* 7-8/1910, (Београд), 107.

14 Димитрије Ј. Путниковић, „Стални школски надзор у народним школама“, *Просветни гласник* 7-8/1909, 635-636.

Почетком 1898, пре него што је донет први закон у Србији који ће обухватити и забавишта, покушано је са отварањем Вишег завода за образовање забавиља у Београду. Др Стеван Окановић је детаљно осмислио устав овог завода, са жељом да буде његов управитељ и своју молбу упутио Министарству просвете и црквених послова. Међутим, онај ко је анализирао молбу ставио је већи број замерки. У њима се открива став надлежне власти према институционалном предшколском васпитању – да је положај учитеља и учитељице виши од положаја забавиље, а у истом односу је и положај управитеља ових школа. Сем тога, забавиљама „не треба много теорије а треба им много практичке вештине у забављању деце. Ко вештије децу забавља, тај је бољи за забавишта“.¹⁵ Уследиле су и друге напомене па је даља судбина Окановићеве молбе била „у архиву“. Он је у наредном периоду наставио своју активност на популарисању забавишта, углавном на теоријском плану. Када је постао професор Женске учитељске школе у Београду, његове ученице су, што није било уобичајено код осталих професора, похађале практичну наставу у општинском забавишту на Теразијама.¹⁶ Десет година после првог покушаја, указала му се прилика за остварење исте жеље. Молбу Министарству је упутио 1908. „да му се омогући отварање Вишег завода за забавиљско, материнско и домаћичко образовање девојака у Београду“.¹⁷ Са дипломом овог завода могле би да раде у свом самосталном забавишту или у приватним, општинским, државним забавиштима, као и у приправним разредима државних школа. Поред тога, Окановић је видео вишеструку корист од теоријског и практичног образовања „које ће и свакој матери, па макар и не била забавиља, бити добродошло“. Што се тиче нивоа школовања, оно није имало претензија да надмаши учитељско. Околности су у сваком погледу биле повољније него раније, па је његова молба одобрена. Међутим, избор Окановића за хонорарног наставника на Универзитету у Београду, вероватно је био разлог

15 Део из одговора на допис који је министру просвете и црквених послова упутио др Стеван Окановић, испит. професор, писар истог министарства, 12. јануара 1898. (део текста подвукао је аутор одговора на допис). АС, МПс, Ф 50, р 175, 1898. - Окановић је шест месеци пре тога положио докторски испит у Јени а по повратку у Србију са одличним успехом положио професорски испит.

16 Ученице III разреда, у последњем тромесечју школске 1902/03. године, Годишњи школски извештај Женске учитељске школе.

17 Окановић је упутио своју молбу 27. августа а одобрена је већ наредног дана. АС, МПс, Ф 54, 147, 1908.

да није могао истовремено да се посвети спровођењу своје дугогодишње замисли у дело.

Приправни разреди

Приправни разреди су били намењени деци којој српски језик није био матерњи, па је похађање овог разреда, пре поласка у основну школу, требало да им помогне да га науче и припреме се за редовну наставу у школи. Распис из 1870. дао је правац рада са децом у приправном разреду. Није било већих резултата па је распис поновљен 1882. године. Детаљније Упутство за рад у приправном разреду уследило је 1899. и садржало је методска правила и наставни програм.¹⁸ Законом о народним школама из 1904. отварање приправних разреда је обавезно, као и похађање. Приправни разреди су отворани у источном делу Србије, али овој врсти рада са предшколском децом није се ни у наредном периоду озбиљније и одређеније пришло. Зато су сами учитељи, објављивањем чланака, настојали да помогну, износећи своја искуства.¹⁹ Димитрије Путниковић у свом чланку критикује организацију и начин рада у приправним разредима. „Дечја забавишта су најинтереснатније и деци најмилије школе, а наши приправни разреди су најсувопарније и најдосадније шко-

18 Најпре, да учитељ научи неколико најпотребнијих реченица на матерњем језику ћака (Како ти је име, Устани, Седи, Иди на место, Како се каже српски, Говори гласније, Ћутите итд.). Добро је ако има старије деце која већ знају српски, или пак и међу млађима, мада је препорука да наставник буде независан у раду. То ће му дати много више достојанства у очима деце. Матерњи језик деце учитељ не мора да учи, а и не треба. И оне реченице које зна, користио би само првих месец, месец и по дана. Све треба радити очигледно, објашњавати сваку радњу. Превођење на матерњи језик деце би било посредно, а учење помоћу очигледне наставе је непосредно, што је поузданије и даје трајније резултате. Зато се треба постарати за што подеснија и многобројнија очигледна средства, која треба да буду двојака: за добијање представа садржине и за добијање представа речи. У прву групу убрајају се разноврсни предмети (школски намештај, биљке, животиње, околина), другу групу чине ћачки поступци, радње и природне појаве; затим модели ратарских и других справа и алата (негде је то и по 30–50 модела предмета које су сама деца правила уз надзор учитеља); наставне слике догађаја и предмета.

19 Свет. О. Аврамовић, „Настава у приправном разреду“, *Наша школа*, 1908/09, 168–174, 222–229; Ч. Кладуоровски, „Приправни разред“, *Просветни гласник*: 1–2/1910, 109–128; 4/1910, 302–313; 5/1910, 410–417. - Софроније Симић, професор Женске учитељске школе у Крагујевцу и школски надзорник у школама источне Србије, написао је дело *Упутство за предавање Српског језика у приправним разредима*, које је објављено 1912. године.

ле. Баш онда, кад овој деци треба говор и школу омилити и за то их придобити, тој деци се ништа занимљиво и мило не показује, него се само кљукају речима: ово се зове овако, то се зове тако“.²⁰ По његовом мишљењу, требало је отворити сталан курс за спремање забавиља и за рад у приправним разредима, преуредити учитељске школе, подстицати учитеље да уче стране језике, прате литературу, новине код других народа, ако имају могућности и путују у друге државе.

СРПСКА ВЕРОИСПОВЕДНА ЗАБАВИШТА У АУСТРО-УГАРСКОЈ

Стварање двојне Аустро-угарске монархије 1867. донело је промене и у области школства. Угарска је стекла право на самостално организовање школства, па је у наредном периоду отворен велики број забавишта у којима се рад одвијао на мађарском и немачком језику. Србима је обновљена народна црквено-школска аутономија и формиран је Народни школски савет. У овој вишенационалној средини, Србима је било важно да сачувају свој националну посебност. Српска забавишта, која се оснивају последњих деценија XIX века, осим чувања деце, имала су задатак да им пружају основе образовања на матерњем језику и у националном духу.

Код Срба на територији Аустро-Угарске забавишта је било више него у Србији, чему је доприносило тамошње школско законодавство. Закон о дечјој заштити који је донет 1891. обавезивао је сваку богатију општину да оснује и издржава забавиште за децу од три до шест година, ако их има више од четрдесеторо. Мада је овим законом повећана опасност од „однарођивања“ српске деце јер су таква забавишта примала децу без обзира на њихову националну припадност, језичке и верске разлике, он је утицао на то да се број српских забавишта повећа. Српска забавишта најпре су отворена у Вршцу,²¹ Сомбору 1885.²²

20 Путниковић, „Стални школски надзор“, 635–636.

21 Према једном извору у питању је 1871. а према *Школском листу*, то је 1881, о чему су читаоци обавештени те исте године, у бр. 17. У оба се наводи име Михаила Фрачковића, учитеља са завршеном Препарандијом. Међутим, после његове смрти, 1883, забавиште је затворено.

22 О раду Сомборског забавишта читаоци *Школског листа* су детаљније извештавани. Забавиште је било смештено у приватној кући Коњовића, радило се пре подне по три и поподне по два часа. Са децом је радила забавиља Олга Павловић, која је свршила Препарандију и послата на једногодишње школовање у Будимпешту. Тамо је са одличним успехом завршила течај за забавиље и затим боравила у Загребу, да би се на примеру тамошњег забавишта и практично оспособила за рад. У извештају за 1888/89. наводи се садржај – игре и песме, као и средства и материјали који су коришћени – прва четири Фребе-

и Старом Бечеју 1887. а затим још два у Сентомашу (Србобрану), у Турији, Футогу, Чакову и Перлезу, по једно.²³

Назив јасле преузет је и код Срба осамдесетих година XIX века, јер су установе за прихватање и негу деце најмлађег узраста већ постојале у Аустро-Угарској. Назив им је дат у спомен рођења Христовог, када је положен у јасле. Забавишта су у целој Европи и у првој деценији прошлог века била организована по угледу на дечје вртове Фридриха Фребела. На територији Угарске, припремање забавиља одвијало се у државним заводима у Ходмезевашархељу, Будимпешти, Нађвараду и Калочи. У Великом Бечкереку (Зрењанину) је 1895. отворена двогодишња школа за забавиље Каролине Месингер, али је завршни испит морао да се полаже у Ходмезевашархељу. Није постојала српска школа, па су Српкиње похађале Препарандију (Учитељску школу) у Сомбору или неки од наведених државних завода. Како сазнајемо из првог годишњег извешатаја сомборског забавишта, ученице трећег, тада завршног разреда Препарандије, 1886. једном седмично су, по одређеном распореду, присуствовале раду у забавишту и помагале забавиљи у раду.²⁴

Школски савет је 1903. издао наставно градиво за српска вероисповедна забавишта које је допунила и објавила забавиља Милица Малеташки.²⁵ Она је „сакупила сложила и написала Збирку целокупног рада у српском вероисповедном забавишту за породице, забавишта и забавиље“, која је у наставцима објављена 1904. и 1905. у *Школском одјеку*, педагошком часопису који је излазио у Новом Саду. На готово сто страна текста, ауторка је своје знање, стечено током школовања на институту у Будимпешти, и искуство у раду са децом преточила у детаљне савете, са мноштвом примера, описа игара и

лова дара, за грађење различитих предмета; користили су четвороугле и троугле плочице, дашчице, прутеће, кругове и полукругове, деца су преплитала (провлачила) хартију у боји. Све је праћено разговором, углавном на српском, а по жељи родитеља и на мађарском језику. Циљ је био да се избегне похађање мађарских забавишта, а да деца добију основе државног, званичног језика. Верско васпитање се одвијало кроз разговор са децом и учење молитви. Извештај је поднела Олга Павловић, забавиља, *Школски лист* 10/1890, 154-155.

23 [Никола Ђ. Вукићевић], „Школске вести, Оснивање србских вероисповедних забавишта“, *Школски лист* 7/1893, 110.

24 Никола Ђ. Вукићевић, „Прво србско забавиште и рад у њему“, *Школски лист* 8/1886, 131.

25 Милица-Мила Малеташки, рођена Суботин, (Чуруг, 1878 – Београд, 1964), школовала се у Препарандији у Сомбору а затим се у Угарској спремила за забавиљу. После Првог светског рата је прешла у Београд, где је радила у Државном забавишту при Државној народној школи „Свети Сава“.

занимања, распоредом рада, текствима песама и нотним записима. Све то пропратила је и списком литературе коју је користила. Њену збирку су користиле забавиље у Србији и наредних деценија, у недостаку званичног, детаљног програма рада.

ТЕОРИЈА И ПРАКСА ПРЕДШКОЛСКОГ ВАСПИТАЊА У КРАЉЕВИНИ (СХС) ЈУГОСЛАВИЈИ

Области које су 1918. ушле у састав новоосноване државе, Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, разликовале су се по степеном привредног развоја и културном наслеђу а и школски системи су били различито развијени. То је захтевало да се и законодавство у области школства измени, усклади и прилагоди новонасталим околностима. Закон о народним школама из 1904. и даље је остао на снази, уз одређене измене и допуне донете 1919. и 1923. и њиме је регулисан рад школа на територији бивше Краљевине Србије, Јужне Србије, Војводине и Црне Горе. Програм рада у забавишту, објављен 1920, остао је непромењен у односу на онај донет још 1899. године.

Први јединствени југословенски *Закон о народним школама* донет је 5. децембра 1929. године. Према његовим одредбама, народне школе су и забавишта, школе за недовољно развијену и дефектну децу и установе које служе општем народном просвећивању: алфабетски течајеви, школе и течајеви за домаћице, привредни течајеви, хигијенски течајеви и слично (чл. 7). Оснивање забавишта је обавезно за веће градове и индустријске центре. Могу да се отварају на захтев општина или родитеља ако се за похађање упише најмање 50 деце, или где просветне власти нађу за потребно. Упис није обавезан, а примају се мушка и женска деца од навршене четири године. Не сме да се изводи настава за основне школе (чл. 13).

Предвиђена је могућност да се за децу којој државни језик није матерњи, уз основну школу отвори приправни разред, који се не рачуна у прописани број година обавезног школовања а упис није обавезан. Као и у претходном периоду, литература из ове области је била сиромашна, па су смернице о раду објављивали сами учитељи, на основу свог искуства.²⁶

26 Марко Вујадиновић, *Рад у приправном разреду по директној методи и принципима радне наставе*, (Скопље, 1930). - Упутство је настало из четворогодишњег искуства у раду са муслиманском децом а према предложеном плану и програму Министарству просвете. Било је намењено онима који раде у одељењима националних мањина, првенствено у приправним разредима и тамо где се настава

У периоду после Првог светског рата постојала је потреба за установама које би прихватале децу запослених родитеља па је већи број хуманитарних друштава почео да их отвара. На основу одредаба Закона о народним школама, прописан је *Правилник о оснивању, издржавању, уређењу и о раду обданишта и других сличних установа за заштиту и васпитање деце*, 1935. године. У обдаништима се врши заштита и васпитање деце која су током „обданице“ приморана да буду под надзором у установама јер су родитељи запослени или немају адекватан надзор у породици. Дата је подела на обданишта за одојчад и малу децу до четврте године, обданишта са забавиштем за децу од четири до седам година, обданишта за школску децу од седам до 16 година. Могу се оснивати када за сваки од наведених узраста има бар 30 деце или комбиновано обданиште ако укупно има бар 30 деце.

Нови *Програм и начин рада у забавишту* уследио је тек 15. августа 1940. године, уграђујући у своје одредбе принципе које су поставили захтеви нове, „радне школе“.

После Првог светског рата, у педагошкој периодици су радови посвећени предшколском васпитању били малобројни. Часопис *Учитељ* је настојао да се бави темама у области дечје психологије, а најчешће су радови били посвећени развоју чула, говора, општем интелектуалном развоју, дисциплини, дечјој игри, дечјој фантазији, дечјој лажи, улози бајке. Иако су се преводи јављали са закашњењем, одломци и прикази страних дела омогућавали су читалаштву да буде упознато са кретањима у свету. Писано је о два доминантна правца, Фридриха Фребела и Марије Монтесори, и оба су имала своје присталице и критичаре.²⁷ О институционалном предшколском васпитању је највећи број радова објавио Радиша М. Стефановић, учитељ и управитељ вежбаонице Женске учитељске школе у Београду.²⁸ Је-

изводи на државном језику, са жељом да им се помогне „јер је наша литература о том врло сиромашна, а спрема у учитељским школама и не постоји“. Он такође наводи да може да користи и наставницима који предају српскохрватски језик док је општа настава на матерњем језику деце, као и онима који раде у забавиштима или их интересује настава живих језика у народној школи.

27 Радиша М. Стефановић је објављивао преводе радова Марије Монтесори, а о њеном раду су писали још Свет. Ђорђевић, Метода Монтесори (1920); Димитрије Ђ. Димитријевић, Метод Монтесори (код нас), (1924); Ида Руњанин (1927/28. и 1931/32), Добр. Милетић (1930/31); Антон Острец (1932/33); о Фридриху Фребелу писала је Ружа Леринц (1929/30).

28 Чланци Радише М. Стефановића: Дечја забавишта у Италији (1920. и 1924); Програм рада у дечјем забавишту (1924/25), Свет дечјих представа (1927); Историјски развитак дечјих забавишта (1927); Организација дечјег забавишта (1928);

дино је у време његовог уредништва у овом часопису, 1933/34, постојала рубрика „Забавишта“.

Међу малобројним педагозима који су се бавили питањима васпитно-образовног рада у предшколским установама, издвајају се идеје и предлози др Љубице Јовичић, прве жене доктора педагогије код нас и школског надзорника. Њен текст „Рад у модерном забавишту“²⁹ садржи детаљна упутства забавиљама, са објашњењима појединих дечјих активности. У поређењу са текстом „Програма и начина рада у забавишту“ (1940) препознају се њене идеје. Цео педагошки покрет, чији је и она била део, који се испољавао у тежњи да обједини принципе „нове школе“ наглашавајући дечји „активитет“, одражавао се у овом документу.

Најцеловитији приказ проблема са којима се среће педагошка теорија и пракса предшколског васпитања код нас, са изложеним предлогом о томе како би требало да буде организовано школовање забавиља, дат је у раду др Марије Вучић (1940). Она избегава термин предшколски узраст и увек настоји да уместо њега користи „рано детињство“. Васпитачица (радије користи овај термин него „забавиља“) треба да познаје услове за правилан развој и сматра да детету треба дати: „доживљаје, искуства, знања и прилике за развој његове активности“.³⁰

Одељења забавишта се отварају при државним народним школама. Бројна хуманитарна друштва су отварала обданишта и забавишта а Београд је у том погледу предњачио по њиховом броју: Друштво за васпитање и заштиту деце,³¹ Родољубиво-просветно

Цртање у забавишту (1928); Активна школа, Ручни рад у забавишту (1930); Дечје игре у забавишту (1930); Дечје забавиште – рад у врту (1931); Рад лоптом у забавишту (1932); Забавиља (1933); Дисциплина (1934).

29 Љубица Јовичић, „Рад у модерном забавишту“, *Учитељ*: 1-2/1940-41, 35-41; 3-4/1940-41, 145-150; 5-6/1940-41, 261-268.

30 Марија Вучић, „Један недостатак у нашем васпитном систему“, *Учитељ* 9-10/1939-40, 565-583.

31 Друштво за потпомагање и васпитање сиротне и напуштене деце (1880) и Друштво за заштиту југословенске деце (основано у Водену 1917) спојила су се 1920. у Друштво за васпитање и заштиту деце, са циљем да ради на физичком и моралном васпитању народног подмлатка и да потпомаже сироту, напуштену и морално посрнулу децу, узраста од четири до 17 година. Почетком децембра 1918. основано је Обданиште бр. 1 на Булбулдеру; Обданиште бр. 2, за децу од три до 12 година, основано је почетком 1919; Обданиште бр. 3 основано је убрзо, исте године. *Педесетогодишњица друштва за васпитање и заштиту деце 1880-1930*, (Београд, 1930). Друштво је крајем тридесетих година имало 28 одбора у земљи са 18 домова за децу.

друштво „Мајка Јевросима“ (основано 1924),³² Коло српских сестара (основано 1903), Друштво Српска мајка (1911),³³ Друштво „Књегиње Љубице“ (1899), Женски хришћански покрет, Материнско удружење (1906), Друштво „Књегиње Зорке“ (1924). Ова друштва су отварала обданишта и забавишта и у другим местима у којима су имала своје одборе. Двадесетих година прошлог века, у Београду је радило и једно забавиште по систему Марије Монтесори.³⁴

Образовање забавиља

У периоду од 1919. до 1940. још увек није постојала засебна школа за припремање забавиља. Непосредно после Првог светског рата, приступило се отварању одељења за забавиље при Женској учитељској школи у Београду.³⁵ Њен управитељ Љубомир Протић је истицао: „Смањити одређено време за учење будућих забавиља нема смисла нити би се могло педагошки оправдати. За рад у забавиштим ако не треба већа спрема доиста не треба ни мања него за рад у основним школама“.³⁶ Иако је у два маха објављен упис, није се пријавио довољан број кандидаткиња за отварање овог одељења.

- 32 Имало је два забавишта: Обданиште са забавишном групом и Забавиште при својој Српско-француској школи. Крајем 1932. основано је Српско-енглеско-американско забавиште „Чарлс Дикенс“ које је радило до 1934/35. при Српско-Американском институту. Оно је уз одобрење Министарства просвете продужило рад под управом Друштва „Мајка Јевросима“, које га је сместило у своје просторије и старало се о материјалном издржавању. Било је под надзором школе „Цар Урош“, јер јој је територијално припадало.
- 33 Имало је свој Дом у Бранковој улици са интернатом за 50 деце узраста 2–7 година а 1940. је започето грађење Дечјег летовалишта у Буковичкој бањи са капацитетом 80–100 деце предшколског узраста.
- 34 Љиљана Станков, „Забавиште и школа по систему Марије Монтесори“, *Годишњак града Београда* LIV(2007), 151–170.
- 35 Наставнички савет школе припремио је Привремени наставни план који је 1919. године одобрио министар просвете Павле Маринковић. Било је предвиђено постојање два разреда, којима би током школовања били обухваћени следећи предмети: наука хришћанска и црквено певање; српски језик и књижевност (с нарочитим обзиром на песме и приче у забавишту); основе психологије; основе педагогике; методика рада у забавиштима и припремном разреду; практични рад у забавишту; хигијена и нега деце; цртање; ручни рад; женски ручни рад; певање; гимнастика и дечје игре. Највећи фонд часова био је предвиђен за практични рад у забавишту (шест часова, само у другом разреду) и за српски језик и књижевност (по пет часова, у оба разреда).
- 36 Поздравна реч Љубомира М. Протића, управитеља Женске учитељске школе у Београду, о раду ове школе поводом двадесетогодишњице њеног постојања, на Дан Св. Саве, 13. јануара 1921. године. Извештај за школску 1920/21. годину, Београд, 1921, 17.

Године 1925. усвојен је нови јединствени *Наставни план и Програм за учитељске школе* а 1927. Министарство просвете је прописало *Правилник о полагању практичног испита за забавиље*. Он је имао карактер државног стручног испита и омогућавао им је да стекну сталност у служби и напредују по групама као чиновници грађанског реда. Полагао се пред истим испитним одбором као и практични учитељски испит.³⁷ Према Закону о народним школама из 1929. у забавиштима раде учитељице које су испитане и за забавиље а сталност у служби добијају после положеног практичног забавиљског испита. Забавиље могу да буду и учитељице без потпуне учитељске квалификације ако имају нарочиту квалификацију за забавиљу. Првим јединственим Законом о учитељским школама из 1929. предвиђена је могућност да се, по одобрењу Министарства просвете, при учитељским школама организују курсеви за образовање забавиља. Они су одржавани у Загребу, Љубљани, Сарајеву и Дубровнику.

Нова, привремена *Правила о полагању практичног забавиљског испита* прописана су 1931. године. Испит се састојао из теоријског (писменог и усменог) и практичног дела а, у поређењу са претходним правилима, обухватао је већи број наставних предмета. Полагање испита било је обавезно и за забавиље приватних забавишта.³⁸ Испит се полагао при државним женским учитељским школама: у Београду, Новом Саду, Крагујевцу, учитељским школама у

37 Право на полагање стицало се после две године рада у забавишту, под условом да је он био оцењен најмање повољном оценом. За практичан рад кандидаткиња се на задату тему писмено припремала у присуству комисије. „Забављање” са децом трајало је пола часа, а после одбране рада следио је усмени испит који је обухватао: науку о васпитању са основама психологије раног детињства, науку о дечјим забавиштима, народни језик, народну историју са географијом, певање, гимнастику и цртање.

38 Кандидаткињама је дозвољено да приступе испиту после 20 месеци рада. Писмени испит обухвата педагошку групу предмета и државни језик са књижевношћу. Са најмање оценом „добар” се прелази на усмени део испита који, осим предмета који су се и раније полагали, обухвата и моделовање простих животних облика и предмета из дечје околине, администрацију и познавање основношколског законодавства. Практично предавање у забавишту трајало је најмање 40 минута, а кандидаткиња треба претходно писмено да обради тему, пред комисијом. За забавиље без учитељских квалификација које су положиле најмање нижи течајни испит или завршни испит у грађанској школи и испит на забавиљском курсу, услови су се разликовали: биле су ослобођене писменог дела, а усмени део испита обухвата науку о васпитању са основама психологије раног детињства, док из појединих предмета испит траје краће (из певања и декламовања; администрације са познавањем основношколског законодавства).

Шапцу, Ужицу, Пироту, као и у другим, што је зависило од тога у којој бановини се налази место службовања кандидаткиње.

Забавиље са потпуним учитељским квалификацијама ступале су у службу у својству чиновничких приправника а положен практични забавиљски испит био је услов да се преведу у звање чиновника IX положајне групе. Изузетак у односу на учитеље био је тај што нису могле да напредују до V него само до VI положајне групе. Забавиље без потпуне учитељске квалификације започињале су са X и напредовале до VII групе.³⁹

Др Марија Вучић у свом раду „Један недостатак у нашем васпитном систему“ износи своја искуства, на основу чланства у комисији на практичним испитима за забавиље.⁴⁰ Узрок недовољне припремљености кандидаткиња она види у томе што се у учитељској школи добија таква теоријска спрема која одговара раду са децом у другој фази развоја, а затим се ради са децом раног узраста, јер се методе рада у школи и забавишту разликују. И једногодишњи курсеви за забавиље су „апсолутно недовољни“ па је потребно што хитније решавање проблема реорганизације, како забавишта тако и припремања стручног особља. Сам задатак забавишта, онако како га виде кандидаткиње на практичном испиту, „да дете припреми за школу“ по њеном је схватању потпуно погрешан. „Колики апсурд! Школа није а и не може бити циљ у животу, а не може бити циљ једној читавој фази у развоју човека тј. раном детињству“. Задатак забавишта је, сматра она, „да помогне буђење позитивних склоности детета и олакша њиховом претварању у способност, тј. да постави здраву и правилну основу образовању будуће психофизичке личности за самосталан живот и рад“. Забавиште допуњава, помаже и ако је потребно замењује, уколико је могуће, васпитање у породици. Последњи одељак овог њеног рада чини Пројекат плана за образовање забавиља. Ово занимање она дефинише као: „стручна васпитачица у дечјим забавиштима, дечјим домовима, обдаништима, феријалним колонијама и у приватној кући као стручна помоћ или замена мајке“. Акцент је на васпитавању а не на забављању деце. Предла-

39 Бранислав Ј. Тодоровић, правни референт Министарства просвете и Адам М. Богослављевић, секретар Министарства просвете, у *Коментару Закона о народним школама из 1929. са изменама и допунама 1930.* изнели су мишљење да је „овај изузетак потпуно неоснован“ и да је „само омашком пропуштено да се у чл. 346 Закона о чиновницима (...) предвиди, поред осталих тамо побројаних и звање забавиља“ (Београд, 1934, 83).

40 Марија Вучић, „Један недостатак у нашем васпитном систему“, *Учитељ* 9-10/1939-40, 573.

же да образовање траје две године, после завршеног трећег разреда учитељске школе. Тиме би се изједначило трајање школовања са учитељским. У четвртој години долази до диференцијације на два одсека, за учитељице и забавиље. Предмете дели у две групе: општеобразовне и стручне, са назнаком да међу њима не сме да постоји јаз. Практичном раду уступа највише простора (шест часова),⁴¹ затим долази наука о васпитању, која обухвата психологију, основне проблеме педагогике, дидактике и методике (четири часа), па народни језик и музика (три часа) а остали предмети по два часа седмично.⁴²

Правилник о образовању забавиља и Наставни програм течаја за образовање забавиља донети су 1940. године. Правилник је предвидео отварање течајева при учитељским школама у Љубљани, Сарајеву, Новом Саду, Крагујевцу, Алексинцу, Скопљу, на Цетињу и у Београду (у Државној женској учитељској школи). Циљ је био да се кандидаткиње оспособе да као стручне васпитачице раде у забавиштима, обдаништима и другим дечјим установама. Течај траје једну школску годину а примају се ученице са најмање 17 година старости, завршена четири разреда гимназије и положеним нижим течајним испитом или грађанском школом са завршним испитом, примерног владања, да су здраве и да имају добар глас и слух, што се утврђује приликом пријема.

Према Правилнику и Наставном програму, образовање забавиља дели се на опште, стручно и практично. Предмети за опште образовање су: веронаука (два часа седмично), народни језик (два часа), народна историја (један час) и земљопис Краљевине Југославије (један час). У групу стручних предмета убрајају се: наука о васпитању (четири часа), биологија и хигијена (два часа); наука о забавиштима и другим дечјим установама (два часа), ручни рад – мушки и женски са нарочитом применом народних мотива, дечја уметност (два часа), цртање (два часа), певање и рецитације (народни музички мотиви, извођење мелодија на једноставнијим инструментима: хармоника,

41 Практичне вежбе, као хоспитовање и самосталан рад, треба да буду организоване на тај начин да наизменично по једна кандидаткиња хоспитује осам дана, по читав дан у некој од установа. Самосталне вежбе обављају према припремљеном плану, у присуству наставника, забавиље и својих другарица. Ученица треба да изведе неко од главних занимања а после тога би требало да се поведе разговор и истакну позитивне стране и недостаци. Она је такође предвидела и посећивање разних, па и страних забавишта.

42 Од општеобразовних: народна историја, географија Југославије, страни језик; од стручних: организација забавишта и осталих институција за децу, природне науке, домаћинство, уметност за децу, цртање и моделовање, телесно васпитање (за које, између осталог, предлаже и тенис).

тамбура, гитара, фрула, кларинет, виолина, клавир), (два часа); телесно васпитање (два часа). Практичне вежбе обухватају хоспитовања и самосталан практичан рад, упознавање са вођењем управе дечјих установа, присуствовање родитељским састанцима, као и посећивање дечјих родитеља код куће. Највећи фонд часова припада практичним вежбама (осам часова седмично).

По завршеном течају полаже се испит за забавиље, за који су донета засебна Правила, истога дана када и Програм. Састоји се из писменог, практичног и усменог испита. Писмени испит је из науке о васпитању или науке о забавиштима, а тему бира испитни одбор, непосредно пред испит. Практични испит, у трајању од најмање 20 минута, такође захтева писмену припрему под надзором стручних наставника. Усмени испит обухвата: народни језик, народну историју и земљопис, науку о васпитању, биологију и хигијену, науку о забавиштима.

Исте године, како је и најављено, у Србији се отварају течајеви при учитељским школама у Београду, Алексинцу, Новом Саду и, на основу посебне одлуке, Приватној немачкој учитељској школи у Новом Врбасу.

У основи нормативних аката о образовању забавиља из 1940. садржан је нацрт чији је аутор др Марија Вучић. Њена основна замерка обухватала је дужину трајања саме припреме и предспрему кандидаткиња и баш је то законодавац пропустио да исправи. Уместо аргументованих захтева да се изједначе образовање учитељица и забавиља, учитељице добијају петогодишњу стручну школу а забавиље једногодишњи течај. Марија Вучић у тексту објављеном у часопису *Народни подмладак*⁴³ наставља своју критику васпитне праксе. Постављајући питање да ли и зашто су потребна забавишта, разликује четири врсте убеђења у тадашњој средини: 1) већина људи, па и интелектуалци, мисли да уопште нису потребна; 2) неки – да су потребна деци чији родитељи не умеју да васпитавају децу; 3) неки мисле да су за децу чије су мајке на дужностима; 4) најмањи број лица увиђа да су потребна за сву децу.

ПЕРИОД 1941–1944. ГОДИНЕ

После 6. априла 1941. године област надлежности Министарства просвете се знатно смањила. Укидањем Одељења за наставу

43 Марија Вучић, „Зашто су нам потребна дечја забавишта?“, *Народни подмладак* 2/1941, 45–49.

многи послови пренети су на Одељење за народне школе. Уредбом о уређењу Министарства просвете и вера, Одељење за народне школе добило је назив Одељења за основно образовање.⁴⁴ Главни просветни савет није више био у могућности да ради па је формиран Просветни одбор,⁴⁵ који је почео свој рад средином 1941. и бавио се питањима преображаја целокупног васпитног рада. Пројекат државног просветног плана, објављен у *Просветном гласнику* 1943, обухватио је и предшколско доба, односно забавиште, одређујући његов циљ и задатке. Забавиште даје детету основне појмове и основно знање потребно за стварање нових појмова потребних за живот. Програм рада обухвата: душевно, телесно и музичко васпитање. Право уписа у забавишта имају сва деца са навршеном четвртом годином и могу да остану до уписа у основну школу. Оснивање забавишта је обавезно за веће градове и индустријске центре. Међутим, у делу који се односи на учитељске школе, нигде се не помиње припремање забавиља.

Народне школе нису могле да остварују своју редовну делатност, као ни предшколске установе. Један број дечјих хранилишта и склоништа је окупљао децу која су остала без родитељског старања. Са њима су биле учитељице, забавиље и помоћно васпитачко особље. Смештај за децу био је у Београду, при Интернату Православног богословског факултета, а постојали су избеглички дечји домови у Матарушкој бањи, Врњачкој бањи, Ужицу и Ковиљачи; хранилишта у Краљеву, Чачку, Крагујевцу, Крушевцу, Трстенику, Љубостињи, манастиру Јовању код Чачка.

ПРЕДШКОЛСКО ВАСПИТАЊЕ У ДЕМОКРАТСКОЈ ФЕДЕРАТИВНОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ (ФЕДЕРАТИВНОЈ НАРОДНОЈ РЕПУБЛИЦИ ЈУГОСЛАВИЈИ)

Већ крајем 1944. донета су документа којима се, поред осталог, регулише рад са децом раног узраста која су остала без старања.⁴⁶ Започето је ново поглавље у развоју предшколског васпитања па је у врло кратком временском периоду донет читав низ прописа, како на

44 „Преглед рада Одељења за основно образовање Министарства просвете и вера, I Организовање послова у Одељењу“, *Учитељ* 1-2(1943), 62.

45 Председник Просветног одбора био је Владимир Велмар-Јанковић, помоћник министра просвете Велибора Јонића.

46 Одлука о оснивању привременог социјалног савета за заштиту матера, деце и младежи, 1. децембра 1944. године; Одлука о организацији групних дечјих домова и концентрисаних дечјих насеља 8. децембра 1944. године.

савезном тако и на републичком нивоу, са настојањем да се регулише рад ових установа. Наредне године, савезна министарства социјалне политике, народног здравља и просвете прописала су *Упутство за организацију, социјално-здравствени и васпитни рад обданишта за децу предшколског доба у градовима и индустријским местима* а Министарство просвете *Упутство за организацију и рад у забавиштима (дечјим вртићима)*. Овде се први пут званично употребљава и назив дечји вртићи. Док се у првом документу користи овај нови назив са старим у загради, иако није наведен у наслову, у овом другом је, сем у наслову и чл. 1, у тексту задржан само стари назив – забавишта. Исте, 1945. године је донет још један документ савезног нивоа – Упутство којим је извршено разграничење надлежности између министарства: домови и прихватилишта за одојчад и децу до три године спадају у надлежност Министарства народног здравља, а концентрисана дечја насеља, домови, обданишта, летовалишта за децу од три године у надлежност Министарства социјалне политике.⁴⁷

Два типа установа која су постојала у претходном периоду, забавишта и обданишта, после 1945. обједињују своју улогу. Обданишта престају да буду места за узраст до 16 година, већ само за предшколски. Она су друштвено више оправдана јер је све већи број родитеља ангажован на раду. Уводе се и ноћне смене, тако да и сам назив, потекао од „обданица“ почиње да губи смисао.

У наредне три године ступа на снагу још неколико докумената донетих на савезном и републичком нивоу, упутстава којима је регулисан рад обданишта и дечјих домована.⁴⁸ Пети конгрес КПЈ, одржан 1948, условио је доношење прописа који су његове одлуке уградиле у своје одредбе: подизање и организација нових основних и

47 Упутство о разграничењу надлежности између Министарства социјалне политике и Министарства народног здравља о социјалној и здравственој заштити матера, деце и младежи, које су издала ова два министарства 9. августа 1945. године, обухвата велики број установа, у тексту су поменуте само оне које су везане за тему овог рада.

48 Министарство просвете НР Србије је донело *Привремена упутства за организацију васпитног и општеобразовног рада у обдаништима и домовима за школску и предшколску децу*, 23. фебруара 1946. године. Комитет за школе и науку при Влади ФНРЈ је 25. новембра 1946. донео *Упутства за организацију васпитног и опште просветног рада у обдаништима и дечјим домовима за децу предшколског узраста*. Наредне године објављена су *Упутства за организацију друштвеног и васпитног рада у обдаништима и домовима за децу предшколског узраста* (штампање завршено 14. фебруара 1947). Да би се регулисао допринос родитеља и старатеља у издржавању установа, донето је Опште упутство о примању и издржавању деце и омладине у установама за заштиту и васпитање деце и омладине, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 39, 23. фебруар 1948.

стручних школа; борба против мистицизма, идеализма, развијање наставе у духу марксизма-лењинизма, развијање науке на основама дијалектичког материјализма, социјалистичког патриотизма и интернационализма. Исте године, на основу одредаба Закона о петогодишњем плану развитка народне привреде ФНРЈ у годинама 1947–1951. савезна влада доноси *Уредбу о оснивању дечјих јасала и дечјих вртића*.⁴⁹ Јасле су намењене за узраст деце до три године, а вртићи од три до поласка у школу. Оснивају их државна и привредна предузећа, надлештва и установе, задруге, задружне и друге организације, народни одбори и друштвене организације. Основни услов за пријем је запосленост оба родитеља. За отварање је потребно да буде више од 20 деце. Да би се помогло у организовању рада у предшколским установама, почетком 1949. Министарство за науку и културу Владе ФНРЈ донело је *Упутства за израду плана рада дечјих вртића с нарочитим освртом на планирање васпитног рада*.

На основу наведене уредбе, на републичком нивоу је прописан *Правилник о организацији и раду дечјих вртића*, 1949. године.⁵⁰ Овај правилник прати још низ прописа који се односе на организацију васпитног рада.⁵¹ У Упутствима 1950. се више не помиње назив „забавиља“ већ само – васпитач. Резолуција III пленума ЦК КПЈ 1950. утицала је да се још више појача активност – при Педагошком друштву НР Србије основана је секција за предшколско васпитање.⁵² Педагошко друштво ФНРЈ покреће часопис *Претшколско дете*, 1950. године.

Број предшколских установа се повећава, међутим, већ почетком 1951. на савезном нивоу је донет још један документ: *Решење о финансирању дечјих јасала и дечјих вртића*.⁵³ Прелазак на самостално финансирање довео је до затварања великог броја установа и осипања деце. Да би се томе стало на пут, Савет за просвету, науку и

49 Уредба је донета 22. септембра 1948. године, *Службени лист ФНРЈ* 81/48.

50 *Службени гласник НР Србије* 46/49.

51 Упутства за организацију васпитног рада у дечјем врту; Методска упутства; План рада; Упутство за исхрану деце у дечјим вртovima; Уредба о надзору над производњом играчака и њиховом промету; Нормативи помоћних васпитних средстава за установе деце предшколског узраста; Списак стручне литературе за васпитаче; Намештај за дечје вртове; Педагошки захтеви при снабдевању дечјег врта; Хигијенски захтеви у погледу основног намештаја за предшколске установе са прилозима.

52 Секција је основана крајем 1949. када су само именовани руководилац и заменик, па је поново основана 8. јануара 1951. када је за руководиоца изабрана Боса Глигоријевић, предавач за предмет предшколско васпитање на Педагошкој катедри Филозофског факултета.

53 *Службени лист ФНРЈ*, бр. 6, 15. јануар 1951.

културу Владе НР Србије донео је *Распис о начину примене нових финансијских мера на предшколске установе*, којим се тражи предузимање одређених мера.⁵⁴

Осећајући недостатак потребних приручника, Секција за предшколско васпитање Педагошког друштва НР Србије, са Удружењем васпитача предшколских установа Србије, припремила је *Програмско-методска упутства за рад у претшколским установама*, 1952. године. У овом документу се први пут јавља назив „васпитачица“. Исте године донет је републички *Правилник о претшколским установама*. Положај васпитачица изједначен је са положајем учитељица, и то без обзира на школске квалификације, уз обавезу да то регулишу до 1. априла 1956. Први закон у послератном периоду из ове области донет је 1957. и у њему су дотадашњи називи забавиште и обданиште први пут замењени само једним – дечји вртић.

У пракси је као недостатак најчешће истицан недовољан број објеката за смештај предшколских установа и школованог васпитачког кадра, те неприлагођавање садржаја рада са децом новим идеолошким захтевима. Проблем уџбеника посебно је постао актуелан после 1948. и раскидања са совјетским утицајима, пошто се дотадашња литература највише ослањала на совјетска искуства.

Приступило се организовању већег броја курсева за васпитаче, у трајању од једног до шест месеци. Примани су кандидати са различитом школском спремом, а често је то била само основна школа. По завршетку курса, полазнице су добијале звање помоћног васпитача и распоређиване су у предшколске установе. Формирање бифуркационог одељења при четвртим разредима учитељских школа у Београду, Шапцу, Вршцу и Крагујевцу, 1947/48. школске године, било је покушај да се добије квалификовани кадар. Но, он није дао очекиване резултате, па се у свим републикама оснивају посебне школе за васпитаче, у рангу учитељских школа. Пријем ученица вршен је по завршеној малој матури а школовање је трајало четири године.

Прва школа за васпитаче започела је свој рад октобра месеца 1948. у Београду. Била је смештена у три учионице у згради Друге женске гимназије. На расписани конкурс за сва четири разреда, где су од другог могле да се пријављују ученице учитељске школе, није се пријавио велики број кандидаткиња (укупно 73 ученице). План и

54 Једна од мера је организовање рада забавишта тако да у њима деца проводе 3-4 часа пре подне или поподне, у зависности од локалних прилика, што би смањило новчано учешће родитеља; чак се предвиђа могућност потпуног претварања у забавиште при основној школи. *Просветни гласник НРС* 1/52.

програм учитељске школе био је, сем предмета методика, у целини коришћен. Од наредне године број ученица се повећавао. Урађен је први план и програм у коме је предшколска педагогија била по узору на совјетски уџбеник Менџерицке. Школске 1950/51. пресељењем у зграду Учитељске школе⁵⁵ побољшани су услови за рад. Школске 1953/54. школовање је продужено на пет година. Донет је нови наставни план и програм, у коме је такође предшколска педагогика и пракса била најзаступљенија. У годинама које следе трагало се за најбољим решењима у датим условима. Уџбеници, приручници и методска упутства почињу да се објављују као резултат рада професора и сарадника школе. Педагошки актив школе, на чијем је челу био Срећко Ђунковић, директор, написао је приручник *Васпитни рад у предшколским установама*, који је објављен 1959. године.

Оснивање нових школа за васпитаче уследило је у тој истој деценији. Најпре у Новом Саду 1952. а затим и у Кикинди 1956. при чему се настојало да школе остварују сарадњу.

УЛОГА И МЕСТО ПРЕДШКОЛСКИХ УСТАНОВА У ВАСПИТНО-ОБРАЗОВНОМ СИСТЕМУ

Од када је у Србији уведено институционално предшколско васпитање, игра и забава биле су у основи занимања са децом и увек је наглашавано да се оно мора разликовати од учења у школи. Било је намењено деци оба пола и тражило се да њихове способности буду хармонијски развијане.

Проучавајући нормативна акта у периоду од 1898. до 1957. настојали смо да, без обзира на ниво правног акта (закон, правилник, програм, упутство), упоредимо њихове текстове и установимо како је био одређиван задатак предшколских установа, организација рада, методе рада и садржаји, као и начин припремања стручног особља за рад са децом.⁵⁶ Установили смо да су, приликом израде нових докумената, после Другог светског рата коришћена она из претходног, „превазиђеног“ периода, који је био изложен критици. Тако је Правилник о обдаништима из 1935. коришћен као основа на којој су израђена нова нормативна акта. Аутори прописа из 1945. читаве формулације, одредбе, „уклапали“ су у нова документа, мењајући им

55 Некадашња Женска учитељска школа „Краљице Марије“, данас зграда Учитељског факултета.

56 Љиљана Станков, *Предшколско васпитање у Србији (1865–1957)*, (Београд: Педагошки музеј, 2010).

распоред у оквиру поглавља. Новим распоредом идентичног текста и коришћењем синонима за поједине изразе постизали су ефекат савсим новог документа. Већ од наредне године аутори прописа су све више упућени на нове изворе, из совјетске педагогије. Ни ова тенденција није дуго трајала, па од 1950. почињу да се доносе прописи засновани на захтевима југословенске педагошке науке.

Ако бисмо пошли од оног што је заједничко и сусреће се у свим документима, то је двојако посматран циљ и задатак предшколских установа – чување и збрињавање деце, које је истицано у први план, а затим васпитање; необавезност уписа, различитост у односу на школу, захтеви који се постављају стручном особљу у погледу карактеристика личности – бити позитиван пример, у сваком поступку.

Посматрајући начин организовања рада, однос према детету и његов положај, запажамо да су нормативна акта настала 1935. и 1940. под утицајем покрета „активне школе“ другачија у свом приступу. Истиче се породични карактер живота у обданишту и дечја самоуправа. У забавишту не постоји узрасна подела на групе, не постоји ни унапред разрађен детаљан план рада по коме се треба руководити, већ разноврсност тема које ће се одабрати у складу са већим бројем захтева. Упутство о временском распореду које је донето за обданишта 1945. говори да се јасног и детаљано утврђеног дневног распореда треба придржавати (оброци на три-четири сата, одмор, боравак на ваздуху три-четири часа). У документима друге половине четрдесетих година, „правилно васпитање у духу тековина Народноослободилачке борбе“ и „изградње социјализма“ добило је своје место у задацима предвиђеним за дечје вртиће. Специфичност овог периода је и инсистирање на телесној отпорности и издржљивости која се постиже „челичењем“ дечјег организма, а „самокритичност“ је доспела и до предшколског узраста.

Када је у питању однос предшколске установе према породици, тумачења су се кретала од тога да треба да је замењује уколико она не делује адекватно на дете, до тога да буде допуна породичном васпитању и да се на њега ослања. У том смислу је била и основна разлика између забавишта и обданишта – у забавиштима су деца проводила по неколико часова пре подне (два-три) и исто толико (или краће) времена поподне, док су обданишта (у периоду пре 1941) била намењена деци запослених родитеља, пружајући им оно што у свом дому нису могла да добију. У периоду после 1945. интензивирањем друштвеног утицаја на породицу, односно мајку, жену која је запос-

лена и ангажована бројним друштвено-политичким активностима, дечји вртићи обједињавају ове две функције.

У *Програму рада у забавишту* (1899), које је било намењено деци узраста пет до седам година, не помиње се подела на узрастне групе, он се у свом кратком тексту тиме не бави. Милица Малеташки (1904) предлаже поделу, не на три разреда, како је понудио Школски савет, већ на две групе: од три до четири и по године млађа и од четири и по до шест година старија, са напоменом да забавиља треба да дели децу не само по узрасту већ и по „развијености ума детињег“. *Програм и начин рада у забавишту* (1940) издваја се од осталих по томе што критеријум није узраст, већ индивидуалне потребе и способности деце. У већини докумената донетих после 1945, за узраст од три до седам година је прихваћена подела на три узрастне групе: млађа, средња и старија, мада се наглашава да треба узимати у обзир „општи телесни и душевни развој“. У *Програмско-методским упутствима* из 1952. предвиђена је и могућност постојања мешовите групе.

Природа детета посматра се као нестална, те је одраслом намењена улога вође, организатора и потребна је честа промена занимања деце. Програм из 1940. једини инсистира на томе да, уместо унапред утврђеног градива, треба да постоји списак игара, вежби, запослења, из ког се бира градиво прилагођено интересовањима деце, околностима и условима. Деци треба омогућити слободан избор занимања, због чега материјал треба да им буде лако доступан и да их доводи у ситуације које ће будити њихово интересовање. У *Правилнику о организацији и раду дечјих вртића* из 1949. наводи се да рад треба да се одвија по унапред одређеном годишњем плану, који се ослања на годишња доба, државне празнике, значајне историјске догађаје. Дели се на тромесечне, месечне, недељне и дневне, што подразумева и планирање помоћних средстава. У *Упутствима* 1950. и 1952. запажа се да психолошко-педагошки захтеви поново постају важнији и претходе идеолошким, мада су они непрецизно изражени: „радосно детињство“, „свестрано васпитање које одговара узрасту“. Остаје исти циљ, „припрема солидне основе за њихово даље социјалистичко образовање и васпитање“.

РЕЗИМЕ

Од појаве идеје о „школама за малу децу“ у периодици и отварања првих, приватних „малих школа“ у Србији па до препознавања

њихове улоге и места у школском законодавству, крајем XIX века, протекло је неколико деценија. Предшколске установе су, у односу према школи, имале задатак да припремају децу за обавезе које их чекају у наредном периоду и само је ужи круг стручњака настојао да покаже како овај узраст има своје захтеве и специфичности, које треба поштовати. Са децом су радиле учитељице. Колика важност је овим установама заиста придавана, сведочи и податак да је од првог покушаја оснивања школе за припремање стручног особља до отварања прве школе за васпитаче протекло пола века. Постојали су различити типови установа. Забавишта, одакле је изведен назив занимања – забавиља, била су намењена деци узраста од четири до седам година (на територији Војводине обухватала су и децу од три године). Назив указује на њихову улогу и методе рада, да забавом поучавају децу и припремају их за школу. Обданишта се оснивају после Првог светског рата, као установе дечје заштите које током обданице обезбеђују смештај и васпитање деци узраста до 16 година (после Другог светског рата до седам година). Од 1948. користи се само назив дечји вртић. Приправни разреди у једногодишњем трајању били су намењени деци којој државни језик није био матерњи и постојали су до 1941. Јасле, за узраст до три године, оснивају се на основу прописа из 1947. Назив преузет осамдесетих година XIX века из европских средина у којима су овакве установе већ постојале, и данас је званично важећи.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Архив Србије. Министарство просвете.
- Педагошки музеј. Фонд Јована Миодраговића.
- Аноним. „Школе за малу децу“. *Родолубац лист за распрострањанъ полезны знаня* 2/1858, 11–13.
- Вујадиновић, Марко. *Рад у приправном разреду по директној методи и принципима радне наставе*. Скопље, 1930.
- Вукићевић, Никола Ђ. „Прво србско забавиште и рад у њему“. *Школски лист* 8/1886, 131.
- [Вукићевић, Никола Ђ.] „Школске вести. Оснивање србских вероисповедних забавишта“. *Школски лист* 7/1893, 110.
- Вучић, Марија. „Један недостатак у нашем васпитном систему“. *Учитель* 9–10/1939–40, 565–583.
- Вучић, Марија. „Зашто су нам потребна дечија забавишта?“ *Народни подмаладак* 2/1941, 45–49.
- Закон о дечјим вртићима. *Службени гласник НРС* 28/1957.
- Закон о народним школама. Београд, 1898.

- *Закон о народним школама*. Београд, 1904.
- *Закон о народним школама*. Са свима уредбама, правилима и правилницима за његово извршење. *Збирка закона*, св. 158, друго издање. Београд: Геца Кон А. Д., 1935.
- Извод из школског летописа. *Годишњи извештај Женске учитељске школе у Београду за 1902/3. годину*.
- Јовичић, Љубица. „Рад у модерном забавишту“. *Учитељ*: 1-2/1940-41, 35-41; 3-4/1940, 145-150; 5-6/1940-41, 261-268.
- Малеташки, Милица. „Забавиште. Збирка целокупног рада у српском вероисповедном забавишту за породице, забавишта и забавиље“. *Школски одјек* 17/1904. – 23-24/1905.
- Миловук, Татомир. *Програм за новозаведену школу малолетне дечице одъ две пуне, до седамъ година у Београду*. Београд: Пишчево издање, 1867. (Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ Збирка Јоце Вујића).
- Миодраговић, Јован. „Једно необрађено васпитно поље“. *Просветни гласник* 3/1897, 145-150.
- Наставни програм Течаја за образовање забавиља. *Просветни гласник* 1940, 814.
- Одлука о организацији групних дечјих домова и концентрисаних дечјих насеља; Одлука о оснивању привременог социјалног Савета за заштиту матера, деце и младежи. *Службени лист ДФЈ* 3/1945.
- Опште упутство о примању и издржавању деце и омладине у установама за заштиту деце и омладине, *Службени лист ФНРЈ* 39/1948.
- Павловић, Олга. „Извештај о раду Сомборског забавишта“. *Школски лист* 10/1890, 154-155
- Петровић, Никола. „Материнско удружење“. *Дете* 7-8/1910, 107.
- Поповић, Стеван Д. *Рад у школи (методике) за ученике учитељске школе и учитеље основних школа по Карлу Керу*. Београд, 1872.
- Правилник о образовању забавиља. *Просветни гласник* 8/1940, 673.
- Правилник о организацији и раду дечјих вртића. *Службени гласник НРС* 46/1949.
- Правилник о полагању практичног испита за забавиље. *Просветни гласник* 1-2/1927, 81-84
- Преглед рада Одељења за основно образовање Министарства просвете и вера, Организовање послова у Одељењу. *Учитељ* 1-2/1943, 62.
- Програм и начин рада у забавишту. *Просветни гласник* 1940, 820.
- Програм рада у забавишту. *Зборник закона, уредби, прописа*. Београд, 1920, 3-5.
- Програм рада у забавишту. *Наставни планови и програми за народне школе*. Београд, 1899.
- *Програмско-методска упутства за рад у претшколским установама и Правилник о претшколским установама*. Београд: Савет за просвету, науку и културу НР Србије, 1952.

- Протић, Љубомир М. „О раду у нашој школи. Поводом двадесетогодишњице“. *Извештај Женске учитељске школе за школску 1920/21. годину*. Београд, 1921, 14–19.
- Путниковић, Димитрије, Ј. „Стални школски надзор у народним школама“. *Просветни гласник*: 7–8/1909, 626–638; 11–12/1909, 1025–1036.
- Todorović, Branislav J., Adam M. Bogosavljević. *Komentar Zakona o narodnim školama od 5. decembra 1929. godine sa izmenama i dopunama od 7. jula 1930. godine*. Београд, 1934.
- *Упутства за организацију васпитног рада у дечјем врту (са прилозима)*. S. l., 1950.
- *Упутства за организацију просветно-васпитног рада у државним домовима за децу претшколског узраста и домовима за децу школског узраста*. Београд: Просвета, 1947.
- Упутство за организацију и рад у забавиштима (дечјим вртићима). *Службени лист ДФЈ 57/1945*.
- Упутство за организацију, социјално здравствени и васпитни рад обданишта за децу претшколског доба у градовима и индустријским местима. *Службени лист ДФЈ 57/1945*.
- Упутство о разграничењу надлежности између Министарства социјалне политике и Министарства народног здравља по социјалној и здравственој заштити матера, деце и младежи. *Службени лист ДФЈ 75/1945*.
- Уредба о оснивању дечјих јасала и дечјих вртића. *Службени лист ФНРЈ 81/1948*.

- Грујић, Владимир. „Почетак рада на предшколском васпитању у Београду“. *Пет деценија образовања васпитача*, зборник радова, ур. др Борислав Станојловић, 257–263. Београд: Виша школа за образовање васпитача, 1998.
- Ђуровић, Арсен. *Модернизација образовања у Краљевини Србији 1905–1914*. Београд: Историјски институт, 2004.
- Станков, Љиљана. „Забавиште и школа по систему Марије Монтесори“. *Годишњак града Београда LIV(2007)*, 151–170.
- Станков, Љиљана. *Предшколско васпитање у Србији (1865–1957)*. Београд: Педагошки музеј, 2010.
- Тешић, Владета. „Predškolsko vaspitanje (zabavišta) u Srbiji do 1914. godine“. *Zbornik za povijest školstva i prosvjete, Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete, Zbornik za ustoriyu školstva u prosvete*, 7–33. Ljubljana: Hrvatski školski muzej u Zagrebu, Pedagoški muzej u Beogradu, Slovenski šolski muzej u Ljubljani, 1985.

SUMMARY

Ljiljana Stankov

PRESCHOOL EDUCATION IN SERBIA – THE FIRST 100 YEARS

ABSTRACT: The paper deals with institutional preschool education in Serbia, starting from the 1860s. The first chronological whole covers the period up to 1918 and follows the development of these institutions in the Kingdom of Serbia, as well as among the Serbs in Austria-Hungary, in Vojvodina. The position of institutions – kindergartens and child day-care centres, in the Kingdom of SCS/ Yugoslavia, forms a different whole. After the Second World War, a new chapter in the development of preschool education begins, which we follow until the 1960s. Within this chronological division, thematic units include the theoretical understandings of the importance of institutional preschool education, the normative aspect, the practice of preschool education and the preparation of professional staff who worked with children.

KEY WORDS: institutional preschool education, kindergartens, play schools, child day-care centres, preschool teachers

Several decades passed from the appearance of the idea of “schools for small children” in periodicals and the opening of the first, private “small schools” in Serbia, to the recognition of their role and place in school legislation, at the end of the 19th century. In relation to school, preschool institutions had the task of preparing children for the obligations that would await them in the subsequent period, and only a small circle of experts attempted to indicate how this age had its requirements and specifics, which should be respected. School teachers worked with the children. The fact that half a century passed from the first attempts to establish a school for the preparation of professional staff, until the opening of the first school for preschool teachers testifies on the importance which was really attached to these institutions. There were different types of institutions. “Zabavišta” (kindergartens - play schools) whence the name of the occupation – “zabavilja”, were intended for children aged from four to seven years (in the territory of Vojvodina they included children aged three). The name indicates their role and methods of work, to teach children through entertainment and prepare them for school. Child day-care centres were established after the First World War, as child protection institutions that provide accommodation and upbringing for children under the age of 16

during daytime (after the Second World War up to seven years of age). Since 1948, only the name kindergarten has been used. Preparatory one-year classes were intended for children whose mother tongue was not the official language of the country and existed until 1941. "Jasle" (cribs) for ages up to three were established on the basis of the 1947 regulations. This title was taken from European countries where such institutions had already existed and is officially valid nowadays in the 1880s.